

ТАЛЕНТ ВУЧОНАГА, ТАЛЕНТ ПЕДАГОГА

На пачатку 20-х гадоў маладая Беларуская савецкая рэспубліка рабіла першыя крокі па шляху рэвалюцыйнай перабудовы жыцця на сацыялістычных асновах. Распачыналася вялікая праца ва ўсіх галінах народнай гаспадаркі і грамадскага жыцця, у галіне культуры, асветы. Надзвычай востра ў той час стаяла пытанне аб кадрах. Урад Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, кіруючыся прынцыпамі ленінскай нацыянальнай палітыкі, жыватворнымі ідэямі інтэрнацыяналізму, звярнуўся да вучоных краіны з заклікам прыехаць у Беларусь на сталую працу, каб сваім вопытам, ведамі памагчы беларускаму народу ў гаспадарчым і культурным будаўніцтве. На гэты заклік адгукнулася вялікая група вучоных. Сярод іх быў і прафесар Іван Іванавіч Замоцін. Сёлета ў лістападзе споўнілася сто год з дня яго нараджэння.

Нарадзіўся І. І. Замоцін у в. Крывуліна Бежацкага павета Цвярской губерні ў сялянскай сям'і. Ва ўзросце 24 гадоў скончыў Пецяўбургскі гісторыка-філалагічны інстытут, потым працаваў у гімназіях Варшавы і Пецяўбурга. У 1904 годзе І. Замоцін — прыват-дацэнт Варшаўскага, а пасля — Пецяўбургскага універсітэтаў, потым ён працуе прафесарам Варшаўскага (1908—1916), Данскога (1917—1922) універсітэтаў. У 1922 годзе Замоцін прыязджае, кажучы яго ўласнымі словамі, «у адноўленую Беларусь для дружацкага супрацоўніцтва». Ён працуе ў Дзяржаўным універсітэце, у Інбелкульце (з 1925 г.), у Мінскім педагагічным інстытуце (з 1931 г.). У 1928 годзе Замоціну было нададзена званне акадэміка АН БССР, а ў 1929 — званне члена-карэспандэнта АН СССР. У беларускае літаратуразнаўства І. І. Замоцін прыйшоў, маючы багаты вопыт навукова-педагагічнай працы. Да прыезду ў Мінск ён быў ужо вядомы ў навуковых колах як аўтарытэтны гісторык рускай літаратуры, аўтар буйных літаратуразнаўчых прац.

Навуковыя інтарэсы І. Замоціна вызначаюцца шырынёй і разнастайнасцю. Ён вывучае помнікі старажытнай рускай літаратуры і вусную народную творчасць, даследуе станаўленне рамантызму ў рускай літаратуры XIX стагоддзя, цікавіцца натуральнай школай і творчым метадам

М. В. Гоголя. Аб'ектам усебаковага вывучэння І. Замоціна былі творчасць Л. М. Талстога і яго эпістальярная спадчына, Ф. М. Дастаеўскі ў ацэнках рускай крытыкі, творчасць М. Ю. Лермантава і А. П. Чэхава, М. А. Някрасаў як мастак слова і А. М. Астроўскі-драматург. Кожная з пералічаных тут тэм раскрыта або ў вялікай манаграфіі, альбо ў асобным артыкуле. Шырокай папулярнасцю карысталіся таксама выдадзены І. Замоціным канспект лекцый «Руская народная славеснасць» і манаграфія «Семінарыі па гісторыі новай рускай літаратуры».

У гэтых працах І. Замоцін выступіў як прадстаўнік культурна-гістарычнай школы, прыхільнік культурна-гістарычнага метаду. Ён — і адзін з аўгараў вядомай «Гісторыі рускай літаратуры XIX ст.» пад рэдакцыяй Д. М. Аўсяніка-Кулікоўскага. Там ім напісаны раздзелы «Літаратурныя плыні і літаратурная крытыка 30-х гг.», «Нарыс гісторыі журналістыкі за першую палову 19 ст.», «Тэндэнцыйная белетрыстыка 60—70 гг.» і інш.

У аснове культурна-гістарычнай школы ляжала ідэя, паводле якой навуковыя толькі тыя веды, якія здабыты даследчым шляхам з дапамогай дакладных метадаў вывучэння фактаў у іх узаемасувязі. Прадстаўнікі культурна-гістарычнай школы ў параўнанні з папярэднікамі зрабілі вялікі крок наперад, бо ўпершыню ў літаратуразнаўстве пачалі разглядаць абумоўленасць літаратурнага працэсу сацыяльнымі прычынамі. Яны многае зрабілі для вывучэння літаратуры, бо бачылі ў ёй адну з галоўных крыніц вывучэння грамадскай псіхалогіі, гісторыі культуры, асветы і г. д. Таму яны і звярталі ўвагу не толькі на ўласна мастацкія творы, але і на ўсю сукупнасць літаратурна-мастацкай творчасці пісьменніка, а таксама на вусную народную творчасць. Да літаратуры прадстаўнікі гэтай школы, кажучы словамі Г. В. Пляханова, падыходзілі як да «прадукта грамадскага ладу». У гэтым іх вялікая заслуга. Але ў канкрэтных спробах паказаць, як сацыяльныя фактары ўплываюць на літаратуру, прыхільнікі гэтай школы часта аказваліся неспаслядоўнымі.

Навуковая марксісцка-ленінская метадалогія патрабуе ад даследчыка разглядаць жыццёвыя з'явы ў іх дыялектычнай узаемасувязі, патрабуе прызнання сацыяльна-гістарычнай абумоўленасці творчасці пісьменніка. Прадстаўнікі ж культурна-гістарычнай школы ўзаемадзеянне грамадскіх з'яў і мастацтва, сувязь пісьменніка з жыццём разглядалі спрощана. Апрача таго, яны не праяўлялі належнай цікавасці да эстэтычнай прыроды мастацтва.

У паслякастрычніцкі час, узяўшы ад культурна-гістарычнага метаду ўсё найбольш каштоўнае і перспектыўнае, І. Замоцін паступова авалодваў сацыялагічным метадам.

Пачынаючы з 1923 года, друкуюцца артыкулы І. Замоціна, прысвечаныя гісторыі беларускай літаратуры, тэорыі літаратуры, а таксама і метадыцы выкладання літаратуры ў школе. Сярод навуковых прац І. Замоціна пра беларускую літаратуру трэба назваць артыкул «Пуціны беларускай літаратуры», а таксама артыкулы пра драматычныя творы Я. Купалы і Ц. Гартнага, манаграфічны нарыс пра жыццёвы і творчы шлях М. Багдановіча, артыкулы «Паэма Я. Коласа «Сымон-музыка» як аўтахарактарыстыка», «Літаратурная спадчына М. Багдановіча», «Чарговыя задачы вывучэння гісторыі беларускай літаратуры» і інш.

Многа пісаў І. Замоцін, асабліва ў 30-я гады, пра творчасць А. С. Пушкіна, І. С. Тургенева, Л. М. Талстога, М. А. Някрасава, Ф. М. Дастаеўскага, Д. І. Фанвізіна, А. М. Горкага, Д. Беднага, А. С. Серафімовіча і інш.

У артыкулах І. Замоціна, тэматычна звернутых да гісторыі літаратуры, няма, аднак, чыстай гісторыі. Даследчык назьменна рабіў смелыя выхадзі ў тэорыю і навуковую метадалогію, узнімаўся да шырокіх абагульненняў.

Тэарэтычны аспект у артыкулах І. Замоціна, як і яго даследаванні асобных праблем гісторыі літаратуры, вызначаюцца грунтоўнасцю і глыбінёй.

І. Замоцін не прызнаваў скараспелых метадалагічных і тэарэтычных канцэпцый. Вучоны добра ўсведамляў тыя цяжкасці, што ўзнікалі перад даследчыкамі літаратуры новага часу. Вось чаму ён паставіў сабе за мэту творча выкарыстаць традыцыі рускага літаратуразнаўства, а таксама беларускай навуковай думкі дакастрычніцкай пары. Высока ацэньваў вучоны спадчыну Багдановіча-крытыка: «Яго крытычныя артыкулы аб беларускай, украінскай і часткова аб расійскай літаратуры цікавы не толькі зместам, як думкі чулага крытыка аб творах сваёй роднай літаратуры і блізкіх ёй літаратур, але таксама і формаю; яго крытычныя нарысы тэарэтычна абгрунтаваныя, схематычна вытрыманыя і напісаныя ярка і месцамі прыгожа. Пры параўнальна невялікім развіцці беларускай літаратурнай крытыкі могуць лічыцца свайго роду выдатнымі ўзорамі гэтага літаратурнага жанру і бясспрэчна заслугоўваюць увагі даследчыка беларускай журналістыкі і крытыкі».

Трэба сказаць, што стаўленне І. Замоціна да здабыткаў мінулага ў галіне навуковай метадалогіі не заўсёды было ў належнай меры крытычнае. У яго канцэпцыі многае ішло ад нятворчага пераймання культурна-гістарычнага метаду. Аднак пэўныя выдаткі не павінны закрэсліваць тое каштоўнае, што ўнёс вучоны ў беларускае літаратуразнаўства, спрабуючы стварыць самастойны кірунак даследавання. Заслугоўвае ўхвалы само імкненне І. Замоціна паставіць вывучэнне мастацкай літаратуры на строга навуковую аснову.

Гаворачы пра тагачасныя спосабы вывучэння творчасці асобных пісьменнікаў, І. Замоцін крытыкаваў такі падыход, калі «не даецца ні таго, ні іншага», г. зн. ні сацыялагічнага, ні фармальна-мастацкага аналізу, а «прапануецца чытачу які-небудзь саматужны выраб саматужнай крытыкі, які лёгка падыходзіць пад агульны тып літаратурных практыкаванняў...»

«Правядзенне ў грамадзянскую свядомасць новай сацыяльнай ідэалогіі», выяўленне ідэалаў «новай сацыяльнасці» разглядалася І. Замоціным як найважнейшая задача мастака. Ён імкнуўся адказаць на пытанне, як пісьменніку ўдалося праз сістэму мастацкіх вобразаў выявіць ідэалы новай сацыяльнасці. Аб сваёй прыхільнасці да сацыялагічнага метаду І. Замоцін заявіў яшчэ ў пачатку 20-х гадоў. «Найбольш паважнае месца сярод асноўных кірункаў у сучаснай літаратурнай крытыцы і літаратурнай гістарыяграфіі, — пісаў ён, — займае сацыялагічнае вывучэнне літаратуры ў марксісцкім яе разуменні...»

Сацыялагічны метада, якім карыстаўся І. Замоцін, не меў нічога агульнага з вольгарызатарскімі наскокамі тэарэтыкаў РАППа на літаратуру.

Паспрабуем уявіць, хоць бы ў самым агульным выглядзе, гісторыка-літаратурную і адначасова метадалагічную схему, якую даследчык сфармуляваў яшчэ ў 1917 годзе («Семинарий па гісторыі новай рускай літаратуры»), а ў дастасаванні да канкрэтных пісьменнікаў — у даследаваннях «Пудзіны беларускай літаратуры» (1924), «Вечна юнае ў паэзіі Пушкіна» (1925), «Някрасаў-мастак» (1928). Неабходна падкрэсліць, што гэтая схема была арыгінальнай, самастойнай рабочай гіпотэзай, якая потым перарасла ў навуковую канцэпцыю.

І. Замоцін намеріў чатыры формы сінтэзу, з якімі трэба падыходзіць да вывучэння творчасці пісьменніка. Першы — гэта так званы «генетычны сінтэз», альбо вывучэнне крыніц і жыццёвых матэрыялаў, з якіх вырастае творчасць. Другі — «фармальна-мастацкі сінтэз», г. зн. аналіз мастацкай формы, вывучэнне «тэхнікі, у якую ўкладваецца назіранае мастаком жыццё», аналіз стылю, жанравай формы, мовы. Трэці сінтэз — «сацыялагічны» — мае на ўвазе вывучэнне таго, як пісьменнік ад жыццёвых на-

зіранняў ідзе да адлюстравання жыцця ў тыповых яго праявах, як ён выяўляе сацыяльную сутнасць эпохі. І, нарэшце, чацвёрты — «ідэалагічны сінтэз». Паводле сучаснай тэрміналогіі, пад гэтым паняццем разумелася ідэйная накіраванасць твора, яго ідэалагічная сугучнасць патрабаванням эпохі.

Гэтая схема была замацавана канкрэтным разглядам такога выдатнага твора, як паэма Я. Коласа «Новая зямля».

У чым жа І. Замоцін бачыў значэнне «Новай зямлі» як мастацкага твора, які пракладваў новыя «пуціны беларускай літаратуры»? Перш за ўсё, у шырокім ахопе жыццёвага матэрыялу, у багацці і разнастайнасці канкрэтных назіранняў, у паўнаце і шматграннасці паказу жыцця і побыту чалавека. Даследчыкам слухна зазначана, што «ўзяты сам па сабе, у сваёй схеме, сюжэт паэмы незвычайна просты і нават найўны з пункту гледжання «изысканной» паэтыкі папярэдніх школ». Але, як падкрэслівае далей І. Замоцін, справа, вядома, не ў сюжэце, а ў тым, які канкрэтны жыццёвы матэрыял гэтым сюжэтам аб'яднаны ў мастацкую цэласнасць. Вось тут І. Замоціну, на наш погляд, удалося аднаму з першых у беларускай крытыцы дакладна вызначыць галоўную вартасць «Новай зямлі» — менавіта глыбокую народнасць паэмы як мастацкага твора. Якуб Колас «у сціслых тапаграфічных асадках свае паэмы змясціў усю вякамі цяжкай гісторыі зложаную душу беларуса з яго жыццёвай мудрасцю працы, працоўнай мараллю і працоўным уяўленнем аб людскім шчасці і людской праўдзе».

Выказаная ў артыкуле думка аб «душы народу» як адным з галоўных аб'ектаў мастацкага адлюстравання не разгорнута дужа шырока, але ў шэрагу іншых месцаў яна канкрэтызуецца. Так, асабліва пераканаўча гаворыць І. Замоцін пра паўнату і ўсебаковасць у паказе жыцця, побыту і працы герояў паэмы, асабліва галоўнага героя Міхала. «Перад намі праходзіць усё нескладанае жыццё беларуса ад часу яго маладосці да заўчаснай смерці, жыццё з шэрымі буднямі і рэдкімі прасветлінамі сямейных свят, жыццё ў паўсядзённых зносінах з суровай прыродаю і ў паўсядзённых бясплённых імкненнях выйсці з пад'ярэмнага стану сацыяльнай абяздоленасці на прасторвольнай і творчай працы».

Даследчык надае немалое значэнне пейзажу ў паэме. «Тут змясціўся ўвесь характэрны беларускі рэльеф і пейзаж — ад берагавога ракітніку да лясной глушы, ад травой заросшай крынічкі да «срэбраводнага Нёмана», ад балота, парослага старымі бярэзінамі, да шырокіх зялёных лугоў, залітых праменнямі сонца. На гэтым географічным кавалачку Беларусі сабраў аўтар амаль ці не ўсе характэрныя для яго радзімы пароды дрэваў, ад лазы і крушыны да тых старых дубоў, што стаяць над вадою «даўнейшых спраў вартунікамі»; ён сабраў усе адценні беларускага неба, усе змены пагоды ад «ветрыка» да «вятругі», змясціў тут усе поры года, увесь гаспадарскі абыходак беларуса, яго будзённы клопат і справы, і святочныя звычкі весялосці, уключаючы сюды і сапраўдныя народныя песні».

І. Замоцін лічыў вартасцю твора тое, што напісаны ён на «аўтабіяграфічнай канве», што гэта «канва» напоўнена глыбокім сацыяльна-бытавым зместам.

Разглядаючы мастацкую форму, у якой увасабляліся багатыя, разнастайныя рэальна-бытавыя назіранні паэта, І. Замоцін звяртае ўвагу перш за ўсё на жанравую адметнасць «Новай зямлі». «Выбіраючы тэму з народнага быту, ён рызыкаваў упасці ў тон сентыментальнага народніцтва або нават у меладраматызм і хадульнасць...» Якубу Коласу, на думку І. Замоціна, удалося ўсцерагчыся ад гэтай небяспекі. Удалося таму, што ён не пагнаўся за знешне «эфектнымі эпізодамі», не стаў штучна драматызаваць сітуацыі, а ўвесь час заставяўся на глебе рэалістычна-канкрэтнага, праўдзівага адлюстравання жыцця ва ўсёй яго супярэчлівасці. «У паэме, можна

сказаць, адчуваецца месцамі амаль што эпічны спакой Калевалы, дзе ўзнаўляецца да маленечкіх падрабязнасцей стары народны лад, а часам нават і непасрэднасьць успрымання жыцця і прыроды, дасягнутая, напрыклад, «Песняю аб Гаяваце» Лангфела». І. Замоцін справядліва лічыць, што жанравая форма, у якую вылілася аўтарская задума «Новай зямлі»,— форма новая, арыгінальная, перспектыўная, яна паспяхова пракладае дарогу другім мастакам слова, якія працуюць на ніве беларускай літаратуры».

Зразумела, што наватарская задума вымагала і адпаведных вобразных, моўна-выяўленчых, стылёвых сродкаў. «Для такога жанру,— лічыць І. Замоцін,— няўхільна трэба было звярнуцца да жывых матэрыялаў народнай гутаркі і сінтэзаваць іх у мастацкім стылі паэмы». Інакш кажучы, даследчык спрабуе тут устанавіць узаемасувязь паміж жанрам і стылем «Новай зямлі». Ён лічыць, што гэтая сувязь у паэме надзвычай арганічная і глыбокая і што ў творчым выкарыстанні стылёва-выяўленчых сродкаў вусна-паэтычнай творчасці Я. Колас дасягнуў вялікага поспеху. Арыентацыя на мову народную была асабліва плённая. «Цесная сувязь з жывым арганізмам народнай гутаркі» засцерагала мову літаратурную ад таго, каб «не ўпасці ў крайнасць залішне штучных і мала жыццёвых наватвораў».

І. Замоцін падкрэслівае, што Я. Колас «не толькі ведае — ён тонка адчувае беларускую мову ва ўсіх яе стыхях — у гістарычнай, этнаграфічнай, культурнай, мастацкай». І ўсе гэтыя стыхіі арганічна зліліся ў «Новай зямлі». «Бортнік», «схадзіць у Прусы» — ад гэтых слоў «павявае моваю старажытнага летапісу», а ў слове «пярун» лёгка ўгадваецца стараславянская аснова. Затое «аматар», «паперы», «сесія» — словы, якія прыйшлі з іншых моў. І. Замоцін падкрэслівае, што ў народнай мове Коласа прываблівала «эмацыянальнасць, малюнкавасць». У адных выпадках аўтар паэмы зусім блізкай народна-паэтычнаму стылю. Напрыклад, там, дзе ён гаворыць «аб зялёным лузе, як аб шырокім абрусе», або кажа аб «лёдзе жыцця і яго свежых крыніцах», ці калі параўноўвае смерць з гадзюкай. У другіх выпадках «яго эпітэты і параўнанні, вобразы і сімвалы грунтуюцца на жывым народным абыходку і жывой рэальна-мастацкай мове». Тут жа І. Замоцін адзначае і «ўласную вобразатворчасць Коласа», падкрэсліваючы, што аўтар «Новай зямлі» «ніколі не губляе пад сабою глебы жывога народнага слова».

Даследчык адзначае арыгінальнасць мастацкіх вобразаў паэмы. Вясна ў Коласа — «сапраўдная беларуская, а не вясна наогул. «Паэма Коласа знае раннюю вясну... з свежым ворывам, з гракамі і варонам, што гуляюць па толькі што праведзеных барознах поля, з лесам, што ўсміхаецца насустрач сонцу, з першымі дрэвавымі покаўкамі, з пахучым маладым лісцем, з спевамі драздоў і жаваранкаў, з вясёлым крыкам жураўлёў, што варочаюцца на радзіму і сустракаюць радасным прывітаннем «родныя балоты, густыя лозы і чароты».

І. Замоцін слушна гаворыць пра глыбокі дэмакратызм Коласавай паэмы. Ён падкрэслівае, што мара герояў аб зямлі — не проста сялянская туга па сваёй уласнасці: не, яна запала ў сэрца беларуса «як промень волі і свабоды», бо з ёю звязаны нястрымны парыў да творчае працы і наогул да новага быту».

Артыкул І. Замоціна пра «Новую зямлю» сведчыць, што выбраны ім шлях аналізу твора быў плённы. Даследчык ішоў ад зместу твора, ад яго ідэйнай і жанравай задумы. І. Замоцін выступаў за тое, каб крытык, даследчык не абмяжоўваўся асобнымі эмпірычнымі, разрозненымі заўвагамі. Ён змагаўся за навуковую, сістэмную ацэнку, г. зн. заклікаў разглядаць твор усебакова, даследаваць яго сувязь з жыццём, ідэйна-мастацкае значэнне, тыповасць выведзеных у ім характараў. І. Замоцін падыходзіў да пэўнага мастацкага твора з канкрэтнымі пытаннямі і, аналізуючы яго, атрымліваў гэтакія ж канкрэтныя адказы.

І. Замоцін не толькі адным з першых у беларускай крытыцы даў больш-менш грунтоўны аналіз паэмы. Ён адначасова паспрабаваў адказаць на пытанне, пры якіх умовах беларуская літаратура здолее найбольш паспяхова развівацца ў будучым. Даследчык арыентаваў яе на народна-нацыянальную аснову, на сацыяльна-бытавую глебу, на праўдзівае асвятленне і «грамадзянска-псіхалагічнае вытлумачэнне» жыцця. Праўда, у разважаннях Замоціна праявілася і пэўная недаацэнка ўнутраных магчымасцей беларускай літаратуры, нібыта найбольш прыдатнай да «мастацкай рэалізацыі сваіх мясцовых тэм». Ён лічыў, нібыта інтымная лірыка, асвятленне «праблем усечалавечага значэння» былі яшчэ ёй не пад сілу.

Зразумела, што для супрацьпастаўлення «мясцовых» тэм тэмам «усечалавечага значэння» не было ніякіх падстаў. Тым больш, што ўжо былі творы, у якіх паспяхова вырашаліся такія тэмы. Гэта «Казкі жыцця» Я. Коласа, філасофская лірыка Я. Купалы, М. Багдановіча, апавяданні М. Гарэцкага: У пазнейшых артыкулах вучоны змяніў свой погляд адносна магчымасцей беларускай паэзіі.

Прынцыпы аналізу мастацкага твора, выкладзеныя І. Замоціным, мелі і непасрэдна практычнае і важнае тэарэтыка-метадалагічнае значэнне. Даследчык не прымаў аднабаковасці, спрошчанасці вульгарных канцэпцый, заснаваных на абсалютызаваным эканамічным базісу як адзінага і галоўнага моманту, які прадвызначае характар мастацкай творчасці.

У супрацьлегласць поглядам, якія выводзілі ўзровень літаратуры **непасрэдна** з эканомікі, а мастацкую форму — непасрэдна з вытворчых адносін, І. Замоцін прапанаваў тэорыю **апасродкаванага** ўздзеяння сацыяльна-класавых фактараў, тэорыю **шматлікасці** фактараў, якія ўплываюць на творчую дзейнасць. Даследчык, гаворыць І. Замоцін, які спрабуе ўстанавіць узаемасувязь жыцця і «літаратурнай прадукцыі» мастака, павінен улічваць не толькі яго класовае паходжанне, сацыяльную спадчынасць, як гэта рабілі «эканамісты ад літаратуры», але і абставіны ранняга дзяцінства, паколькі яны рабілі ўплыў на духоўны свет будучага пісьменніка; гады вучобы і розныя ўплывы ў гэты час; грамадскае асяроддзе і грамадскія сувязі як у гады юнацтва, так і ў гады сталасці; характар разумовых інтарэсаў пісьменніка, яго працы па спецыяльнасці і працы грамадскай; літаратурныя сувязі і літаратурныя ўплывы, кола інтымных перажыванняў.

З улікам гэтых праблем падыходзіў І. Замоцін да мастацкай спадчыны М. Багдановіча. Крытыка-біяграфічны нарыс яго пра М. Багдановіча і сёння не страціў свайго значэння. Даследчык разглядае біяграфію М. Багдановіча ўсебакова, бачачы ў паэце таленавітую асобу, якая ўбірала і несла ў сваім сэрцы боль і пакуты беларускага народу. Жыццёвыя і творчы шлях М. Багдановіча пад пяром І. Замоціна раскрыўся ва ўсёй складанасці і супярэчлівасці, хоць сёння відавочна, што некаторыя эстэтычныя ацэнкі даследчыка былі спрэчнымі, аднабаковымі.

Метадалогія І. Замоціна супрацьстаяла не толькі вульгарна-сацыялагічным, але і ідэалістычным канцэпцыям мастацтва і творчага працэсу. У процівагу даследчыкам, якія разглядалі працэс творчасці як непазнавальны, які не мае аб'ектыўных заканамернасцей, беларускі даследчык сцвярджаў, што, апрача прыроджанай здольнасці, маюць значэнне таксама і ўмовы, у якіх талент расце і фармуецца.

У працах, прысвечаных Я. Коласу, М. Багдановічу, Ц. Гартнаму, І. Замоцін спрабаваў звязаць разнастайныя жыццёвыя, біяграфічныя факты і творчасць пісьменніка.

Праўда, у пазнейшых артыкулах, удакладняючы прынцып аналізу мастацкага твора, І. Замоцін часам збіваўся на схематызм у разуменні твор-

чага працэсу. У прыватнасці, паводле яго «чатырох сінтэзаў» выходзіць, нібы спачатку пісьменнік выбірае тэму, потым насычае яе сацыялогіяй і далей надае зместу твора адпаведную ідэалагічную накіраванасць. Такая паслядоўнасць уяўляецца схематызмам, бо яна супярэчыць жывой творчай практыцы як цэласнаму працэсу. Падобныя сцверджанні былі выдаткамі, якія, аднак, не закрэслівалі тое каштоўнае, што адкрываў даследчык.

Сярод навуковых прац І. Замоціна немалую цікавасць маюць яго даследаванні пра драматургію. Спадчына А. М. Астроўскага, Д. І. Фанвізіна, М. В. Гоголя давала яму надзвычай багаты і ўдзячны матэрыял для раздумаў і назіранняў. Пераехаўшы ў Мінск, вучоны друкуе нарыс «Беларуская драматургія» і іншыя працы.

Да драматычных твораў І. Замоцін падыходзіў з вялікімі, маштабнымі меркамі. «Драма заўсёды займала самае выдатнае месца сярод жанраў літаратурнай творчасці. У наш час яна не толькі захавала сваё значэнне найбольш цяжкага паводле выканання і найбольш дасканалага віду літаратурнай прадукцыі, але і становіцца найбольш адказнай з усіх мастацка-слоўных твораў, якія створаны нашай сучаснасцю». І. Замоціну аднаму з першых у беларускай савецкай крытыцы ўдалося сказаць шмат цікавага пра купалаўскія шэдэўры, асабліва пра камедыю «Паўлінка». Ён слухна заўважыў, што традыцыйная сітуацыя (нешчаслівае каханне і шлюб па прымусу) пад пяром Я. Купалы набыла «асаблівы выгляд: калізія кахання канчаецца драматычна. Пры гэтым драматычнасць развязкі больш ускладняецца грамадска-палітычнымі матывамі (арышт Якіма Сарокі)». Высока ацэнена Замоціным і майстэрства Я. Купалы ў абмалёўцы характараў пераважнай большасці дзейных асоб і ў адлюстраванні жывога народнага побыту. Так, вельмі глыбокія заўвагі аб тым, што «экспазіцыя быту праводзіцца аўтарам не толькі шляхам непасрэдных зазначэнняў да паасобных момантаў вонкавых сцэнічных абставін... але галоўным чынам праз саміх дзеючых асоб у іх гутарках, дзеяннях і наогул ва ўсёй дынаміцы п'есы... Не менш удалая і экспазіцыя характараў».

З ліку дзейных асоб, якія абмаляваны найбольш поўна, І. Замоцін называе Паўлінку, яе бацьку і маці, а таксама Пустарэвічаў. «Паўлінка, жывая, дасціпная дзяўчына, якая пад маскай весялосці і жарту глыбока перажывае свае пачуцці да Якіма... Бацькі Крыніцкія і бацькі Пустарэвічы, у якіх сялянская наіўная грубасць своеасабліва сплятаецца з незамыславатымі прэтэнзіямі вясковага шляхецтва, таксама паўстаюць перад чытачом як жывыя і міжвольна прыцягваюць да сябе яго ўвагу».

На жаль, І. Замоціну не ўдалося ўтрымацца на ўзроўні прыведзеных вышэй ацэнак, ён усё ж не здолеў да канца зразумець наватарства Купалы-драматурга. Так, яго меркаванне аб тым, што «Паўлінка» «абярнулася, дзякуючы шматлікім танцам і спевам у другім акце, у якісьці вадэвіль, замест таго, каб вырасці ў яскравую бытавую п'есу», — няслушнае. Тут І. Замоцін да купалаўскай п'есы як бы прыкладваў пэўную схему, агульную, загадка сканструяваную мерку. Тое, што складае адметнасць, навізну — стыхія народнага жыцця, народнае светаўспрыманне, — даследчыку здавалася ўсяго толькі вадэвілем. І. Замоцін лічыў недахопам п'есы тое, што глядачу, маўляў, невядома, які далейшы лёс герояў. Але ў тым якраз і наватарства Купалы, што ён даў не шаблонны фінал, а ўдала выкарыстаў прыём т. зв. адкрытай кампазіцыі. У такой развязцы было больш жыццёвай праўды, чым калі б станоўчыя героі святкавалі хуткую перамогу.

І ў ацэнках «Раскіданага гнязда» мы таксама бачым выключна глыбокія назіранні над архітэктонікай п'есы, над асаблівасцямі развіцця канфлікту. І. Замоцін слухна гаворыць пра тое, што Я. Купала ў «Раскіданым гнязде» ўзняў тэму «высокай драматычнай вартасці», «тэму вялікага сацыяль-

нага зместу», а іменна — «гвалтоўнае зруйнаванне сялянскага гнязда з усімі вынікамі аж да жабрацтва».

Цікавыя заўвагі адносна формы п'есы. Правільна, што ў драме «няма яскрава выяўленай завязкі, кульмінацыйнага ўзрыву дзеяння і яго развязкі». Праўда і тое, што «героі п'есы жывуць не столькі ў дзеянні, колькі ў размовах». Але ўсе гэтыя асаблівасці «Раскіданага гнязда» ахарактарызаваны І. Замоціным як недахопы. Тут, як і ў выпадку з «Паўлінкай», даследчык не зразумеў наватарства Я. Купалы-драматурга. Аўтар «Раскіданага гнязда» свядома адступаў ад драматургічных канонаў, і таму ў яго п'есе сапраўды няма «завязкі і развязкі» ў агульнапрынятым іх разуменні.

Зрэшты, І. Замоцін пры канкрэтным разглядзе п'есы часамі гатовы быў апраўдаць запаволенасць дзеяння, вытлумачыць яе асаблівасці ідэйнай задумай. Але даследчык тут абмяжоўваўся асобнымі заўвагамі: «Таму і ўсе амаль размовы дзеючых асоб, з пункту погляду сцэнічнасці, аднабокія, працяглыя і якія судзішаюць рух дзеяння, зусім апраўдваюцца з пункту погляду ідэйнага зместу. Усё, што гавораць Сымон, Незнаёмы, Старац,— нават усё, што гавораць Марыля, Зося і Данілка,— усё ў іншасказальнай форме або ўскрывае старыя сацыяльныя адносіны, або па-прарочаму прадбачыць блізкі сацыяльны зрух». Не знайшоўшы ў п'есе «выразнай драматургічнай кампазіцыі», І. Замоцін тым не менш адзначаў, што ўсё гэта не адбірае ад п'есы «вялікай цікавасці і вартасці ў чытанні. Гэта цікавасць падвойная — сацыялагічная і ўласна мастацкая».

Добры след пакінуў І. Замоцін у галіне тэксталогіі, у навуковай падрыхтоўцы выданняў твораў беларускіх пісьменнікаў. Па сутнасці, І. Замоцін разам з М. Піатуховічам і Я. Барычэўскім стаяць ля вытокаў беларускай тэксталогіі. Пад кіраўніцтвам Замоціна і пры яго непасрэдным удзеле ў 1927—28 гадах былі падрыхтаваны і выдадзены «Творы» М. Багдановіча ў двух тамах, а ў 1934 — Збор твораў П. Труса ў адным томе і «Творы» Цёткі. Выданні гэтыя, асабліва першыя два, зроблены на высокім прафесійным узроўні. Як і ў навукова-даследчых працах, тут таксама вельмі яскрава выявіліся лепшыя якасці і рысы Замоціна-вучонага, яго энцыклапедызм, эрудыцыя, высокая агульная культура. Увага і павага да фактаў, уменне бачыць іх узаемасувязь і ўнутраны сэнс забяспечвалі яму як даследчыку надзейны поспех.

Выданню спадчыны М. Багдановіча і П. Труса папярэднічала вялікая падрыхтоўчая праца па выяўленні літаратурна-мастацкіх і біяграфічных матэрыялаў, эпістальнай спадчыны і г. д. Пераглядаліся ўсе газеты і часопісы, у якіх супрацоўнічалі або маглі супрацоўнічаць паэты, вывучаліся архівы. Члены камісіі вялі інтэнсіўную перапіску з людзьмі, якія мелі нават ускоснае дачыненне не толькі да саміх паэтаў, але і да іх родных і блізкіх. Пошукавая праца была пастаўлена на трывалую навуковую аснову. Вось чаму такія поўнымі аказаліся гэтыя выданні, такім дасканалым тэкст змешчаных там твораў, дакладным і багатым даведачным апарат. У каментарыях пазначаны крыніца асноўнага тэксту, час напісання твора, першая яго публікацыя. Абгрунтаваны папраўкі і ўдакладненні, якія ўносіліся ў асноўны тэкст. Дадзена падрабязнае апісанне аўтографу і аўтарызаваных машынапісных тэкстаў. Дзякуючы гэтым звесткам сучасны чытач і даследчык творчасці М. Багдановіча і П. Труса маюць уяўленне пра рукапісную спадчыну паэтаў, бо многія аўтографы ў часе вайны загінулі.

Прыведзеныя ў каментарыях варыянты і розначытванні, тэксты першапачатковых рэдакцый пэўных твораў далі магчымасць паглыбіцца ў творчую лабараторыю паэтаў, прасачыць эвалюцыю іх творчага развіцця, станаўлення іх майстэрства.

Навуковыя выданні твораў М. Багдановіча і П. Труса не толькі пад-агульнілі тое, што ўжо было зроблена тагачасным літаратуразнаўствам і

крытыкай, але і спрыялі іх далейшаму росту, бо давалі чытачу і даследчыку больш поўнае, больш цэласнае ўяўленне пра паэтаў, ставілі новыя, яшчэ не вырашаныя пытанні.

Уяўленне пра літаратурную дзейнасць І. Замоціна не будзе поўным, калі не скажаць пра яго даследаванні па методыцы выкладання літаратуры ў школе. Два выпускі метадычных нарысаў, выдадзеныя ім у 1927 і 1928 гадах, — гэта каштоўныя працы па пытаннях методыкі, і больш шырока — усёй гісторыка-літаратурнай навукі. У аснову «Нарысаў», паводле сведчання аўтара, лёг канспект яго лекцый ва універсітэце, а таксама «некаторыя публічныя даклады па методыцы выкладання літаратуры, якія былі прачытаны за апошнія гады (1923—1927)». Па сутнасці, усе артыкулы аўтара, прысвечаныя беларускай літаратуры, былі выкарыстаны тут.

У дзесяці раздзелах сваёй працы, непасрэдна адрасаванай настаўніку, І. Замоцін робіць цікавыя экскурсы ў гісторыю вывучэння літаратуры ў школе, раскрывае асноўныя метадычныя прыёмы выкладання, у адпаведнасці з тагачаснай праграмай дае разгорнутыя схемы заняткаў. Разглядаецца таксама пытанне аб пазакласным вывучэнні літаратуры і методыцы правядзення пісьмовых работ. У дадатку прыведзена надзвычай багатая бібліяграфія (амаль трыста прац). Праблему методыкі аўтар разумеў шырока. Ён лічыў, што «выкладчык, які хоча паставіць на навуковую аснову выкладанне прадмету літаратуры, павінен карыстацца трыма родамі навуковых даведак: па метадалогіі, па тэорыі і па гісторыі літаратуры...»

Тэарэтычныя назіранні і вывады ў «Нарысах» былі зроблены пераважна на беларускім матэрыяле.

Асобныя палажэнні «Нарысаў» І. Замоціна маюць прынцыповае значэнне і не страцілі сваёй актуальнасці і па сённяшні дзень. Спрабуючы ўзгадніць метадычныя парады па выкладанні літаратуры з прынятымі ў тагачаснай школе праграмамі, І. Замоцін звярнуў увагу на адзін вельмі істотны недахоп гэтых праграм. Т. зв. метады тэматычнага выкладання (галоўным чынам у сярэдніх класах) прывёў да таго, што, па сутнасці, «мастацкая літаратура не вывучаецца як прадмет, які мае свой асобны змест і асобныя задачы, а бярэцца раўналежна як адпаведны аб'ект увязкі з іншымі прадметамі школьных праграм». Праўда, І. Замоцін гаворыць, што такі спосаб вывучэння мае «і станоўчы бок». Але ён добра бачыў і яго недахопы, калі «самы падыход да літаратурнага твора зрабілі аднастайным і павярхоўным, звужышы пры гэтым сацыялагічны метады да такога шаблону, які вельмі мала растлумачвае літаратурную творчасць і толькі наклеівае на кожны твор, што вывучаецца, усё адзін і той жа ярлык».

Барацьба супроць шаблону ў ацэнках складанай з'явы, якой з'яўляецца літаратура, барацьба супроць схематызацыі, наклеівання ярлыкоў мела вялікае значэнне для развіцця і літаратурнай навукі і методыкі выкладання літаратуры. І. Замоцін не абмежаваўся адной толькі крытычнай ацэнкай, а выказаў шэраг слухных меркаванняў канструктыўнага характару. Ён прапанаваў увесці ў пытанні і такія творы, якія б раскрывалі «больш паглыблена і асобу пісьменніка і прыроду мастацкай творчасці». Як бачым, размова тут ішла аб прынцыповых пытаннях — аб выпрацоўцы ў вучняў уяўлення пра літаратуру як пра чалавеказнаўства, як пра сацыяльна-грамадскую, эстэтычную з'яву. Паказальна, што сярод тэм, якія памагаюць раскрыць аблічча пісьменніка і прыроду мастацкай творчасці, названы «інтымная лірыка асабовых перажыванняў і настрояў», пейзажная лірыка, а таксама вершы аб паэце і паэзіі. У гэтай сувязі становіцца яшчэ больш зразумелым глыбокі сэнс заўваг І. Замоціна адносна вывучэння ў школе такіх тэм, як форма і змест, асаблівасці мастацкай мовы, пытанні жанру, кампазіцыі, метрыкі і строфікі. «Але справа не толькі ў тэмах і не толькі ў іх мэтазгоднай навуковай пастаноўцы. Справа ў тым, каб не зрабіць працу над гэтымі

тэмамі механічным анатаміраваннем мастацкай тэхнікі, а, наадварот, пры гэткай распрацоўцы яшчэ і яшчэ раз зафіксаваць увагу вучня на тым мастацкім цэлым, якое атрымліваецца з гарманічнага злучэння паасобных мастацкіх прыёмаў. Настаўнік увесь час павінен мець на ўвазе гэтае цэлае, увесь час як бы канструяваць яго перад мысленым поглядам вучня, бо толькі гэтакім шляхам аналіз мастацкай формы будзе мець уплыў на эстэтычнае развіццё».

Дасціпна высмеяў Замоцін тых метадыстаў, якія да невялічкага лірычнага верша ў 8 радкоў ставілі некалькі дзесяткаў пытанняў, недарэчных, надуманых, непатрэбных. «Калі ісці па слядах падобных прыкладаў, дык з шмат якіх вершаў Я. Коласа, Я. Купалы і іншых беларускіх паэтаў можна зрабіць лекцыю на тэму аб сельскай гаспадарцы Беларусі, аб яе фаўне і флоры, аб клімаце, аб асадках і аб чым хочаш; таксама з працоўных песень Ц. Гартнага лёгка можна перайсці да гутаркі на тэмы аб відах працы і вытворчасці». Усё гэта гаварылася больш за сорок год таму назад. Але і сёння, на жаль, сляды такога падыходу да літаратуры не зніклі з асобных хрэстаматый і падручнікаў.

Вывучэнне ў школе літаратуры як грамадска-эстэтычнай з'явы, разгляд элементаў паэтычнай стылістыкі і метрыкі, падкрэсліваў І. Замоцін, не павінны зводзіцца да «сухога азначэння гэтых элементаў»; настаўнік павінен паказаць, як гэтыя элементы «забяспечваюць прыгажосць твора — яго гарманічнасць, яркасць, маляўнічасць, эмацыянальнасць».

І. Замоцін выступіў ініцыятарам практычнай дапамогі школе з боку крытыкаў, гісторыкаў літаратуры, выкладчыкаў. Ён не толькі даў разгорнутую навукова-метадычную ацэнку тагачасных школьных хрэстаматый і «Выпісаў з беларускай літаратуры», але намеціў план выдання «невялічкіх зборнікаў мастацка-літаратурных твораў» з уступным нарысам аб паэтыцы і гісторыі літаратуры, артыкулам біяграфічнага і крытычнага характару. «Усё гэта можа павялічыць педагогічнае значэнне такіх выданняў у сэнсе выхавання ў вучняў мастацкага густу і разумення літаратуры...»

Сярод тагачасных беларускіх даследчыкаў у І. Замоціна было нямала паслядоўнікаў. У яго як выкладчыка і таленавітага педагога было яшчэ і вялікае мноства будучых паслядоўнікаў — моладзь, студэнты філалагічных факультэтаў, настаўнікі і тыя, хто самастойна вучыўся па яго кнігах.

На лекцыі І. Замоціна ў педагогічным інстытуце ў т. зв. дзень адчыненых дзвярэй прыходзілі людзі самых розных прафесій — такія вялікія былі аўтарытэт і папулярнасць вучонага. Слухаць І. Замоціна ішлі не толькі студэнты, але і шматлікая моладзь горада.

Да сваёй працы выкладчыка і педагога І. Замоцін ставіўся з той жа высокай патрабавальнасцю, што і да навуковых даследаванняў.

Навуковая спадчына І. Замоціна багатая. Маюцца на ўвазе не толькі друкаваныя працы. З матэрыялаў, дасланых дачкой нябожчыка Таццянай Іванаўнай Замоцінай аднаму з даследчыкаў навуковай творчасці вучонага — Ю. С. Пшыркову, відаць, што ў сямейным архіве Замоціных захоўваецца нямала каштоўнага для беларускіх даследчыкаў. Напрыклад, рукапісны «Курс лекцый па старажытнай (XI—XVII ст.) літаратуры і літаратуры XVIII ст.». Не ўсё напісанае І. Замоціным вытрымала праверку часам, але яго лепшыя працы — гэта жывая гісторыя беларускага літаратуразнаўства.